

**مریم حاجی زاده، کارشناسی ارشد هنرهای پژوهشی، دانشگاه الزهرا
تهران**

Maryamhz. 1984@gmail. com

09332502756

**مائده حاجی زاده، کارشناسی ارشد حقوق بین الملل، دانشگاه آزاد
واحد چالوس**

09117144975

روند تحول روش‌های بودجه ریزی و عوامل موثر بر آن در ایران

چکیده:

چهارچوب بودجه ریزی مبتنی بر رعایت قوانین و مقررات، شیوه‌های تامین اعتبار، تجهیز و تخصیص منابع و تمامی ارکان مالی است که مطابق با آن مراحل انجام بودجه اعم از تهیه، تصویب، اجرا و نظارت انجام می‌گیرد. تغییرات ایجاد شده طی سالیان در روند بودجه ریزی همواره محل بحث و بررسی بوده است. طبق مطالعات انجام شده بودجه ریزی ایران طی دوران مختلف اعم از دوران شاهنشاهی و پس از آن در دوران جمهوری اسلامی ایران همواره در حال تغییر و آزمون و خطا بوده است. از بودجه ریزی سنتی (جمع و خرج) تا بودجه ریزی بر مبنای عملکرد که امروزه محل بسیاری از ابهامات است. هدف در این پژوهش شرح روند بودجه ریزی طی سال‌های 1266 تا 1400 ه. ش و عوامل موثر بر روند تغییرات بودجه ریزی می‌باشد. پس از طرح مباحثی نظری درباره اعتبارات بودجه سال‌های مذکور، شیوه‌های بودجه ریزی و افراد ذیربط و حوادث اثرگذار مبتنی بر روش‌های بودجه ریزی با تکیه بر مقایسه تطبیقی بین سال‌های متمادی به این پرسش‌ها پاسخ داده می‌شود که آیا اتفاقاً رخ داده طی سال‌های مختلف در روند بودجه ریزی موثر بوده است؟ و مبتنی بر این تأثیرات چه تحلیل از روند بودجه ریزی میتوان ارائه داد؟

کلمات کلیدی: قانون بودجه، روش‌های بودجه ریزی، بودجه ریزی عملیاتی، بودجه ریزی سنتی، بودجه سنواتی

مقدمه

بودجه را میتوان شاه‌رگ حیاتی دولت دانست زیرا برای اجرای تمام برنامه‌های خود نیاز به بودجه دارد. به بیان دیگر، دولت بدون بودجه به هیچ عنوان قادر به انجام دادن برنامه‌ها و فعالیت‌های سالیانه خود نیست. از سوی دیگر، بودجه آینه تمام نمای برنامه‌ها و فعالیت‌های دولت است و نقش بسیار مهم و حیاتی در توسعه اقتصادی کشور ایفا میکند. (جوادیان: 2، 1396)

دولت‌ها عموماً برای تنظیم بودجه، نخست برآوردهای درآمد و هزینه را برای دوره آینده پیش‌بینی می‌کنند؛ سپس از مجموع این برآوردها و تطبیق آنها با اطلاعات و مفروضات جمع‌آوری شده، بودجه پیشنهادی را تهیه و تنظیم می‌کنند و پس از تصویب مراجع صلاحیت‌دار، برای اجرا آماده می‌کنند. آن‌ها روش‌ها و تدابیر لازم را برای حسن اجرای بودجه به کار می‌بندند و عمل نظارت به صورت بررسی نتیجه عملیات انجام می‌گیرد تا به این وسیله از برخورد مسائل و بروز مشکلات جلوگیری

شود. تجربه نظام اداری و مالی بیانگر شیوه‌ای متفاوت بودجه ریزی است که هر کدام از آنها با توجه به زمینه‌های اداری یا قانونی و مدیریتی دارای اهداف و فرآیندهای مختلفی هستند (پناهی، 3: 1386)

تخصیص، توزیع و ثبات به عنوان وظایف اقتصادی دولت شناخته می‌شوند. بودجه، مهم‌ترین ابزار برای دستیابی به وظیفه ثبات اقتصادی (شامل اهدافی چون رشد اقتصادی، اشتغال کامل، و تثبیت قیمت‌ها) است. روش‌های بودجه ریزی نیز منعکس‌کننده انتخاب‌ها، خط‌مشی‌ها و فلسفه‌های دولت‌ها هستند. (عسگری آزاد، 11: 1386)

پژوهش حاضر درصدد شرح روند بودجه ریزی طی سال‌های 1266 تا 1400 هـ. ش و عوامل موثر بر سیر تغییرات شیوه‌های بودجه ریزی می‌باشد. اعتبارات بودجه سال‌های مذکور، شیوه‌های بودجه ریزی و افراد ذیربط و حوادث اثرگذار مبتنی بر روش‌های بودجه ریزی مورد بررسی قرار گرفت. روش پژوهش بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای و اطلاعات اسنادی شکل گرفته است.

سابقه بودجه ریزی در ایران

در ایران سابقه توجه به مقوله فنی و طرح مسائل ساختاری بودجه به سال‌های دهه چهل باز می‌گردد. تا این زمان اصول و قواعد معمول در بودجه نویسی چندان مورد توجه نبود و مشکلات بودجه‌ای ایران در نارسایی‌های منابع نسبت به مصارف یا منابع سیاسی موجود در روابط قوای حاکمیتی خلاصه می‌شد. بودجه اصلاحی سال 1343 نخستین سند بودجه تلفیقی بود که کلیات منابع و مصارف تمام بخش عمومی کشور را در بر می‌گرفت. پیش از آن بودجه دولت منحصر به بودجه جاری بود که در قالب دو جدول منابع و مصارف تنظیم و برای تصویب به قوه مقننه پیشنهاد می‌شد. هر وزارتخانه در جدول مصارف دارای یک عدد کل به عنوان بودجه سال بود. وزارتخانه‌ها موظف بودند پس از ابلاغ عدد کلی مصوب، بودجه تفصیلی خود را در همان سقف ابلاغ شده تهیه و برای تصویب به کمیسیون بودجه مجلس ارائه کنند. (دفتر مطالعات برنامه و بودجه: 18، 1387) از سال 1344 به بعد، تلاش‌های بیشتری برای تهیه بودجه به صورت برنامه‌ای و عملکردی آغاز شد. اتفاق‌هایی نظیر تصویب قانون محاسبات عمومی در سال 1349 و پس از آن نخستین قانون برنامه و بودجه سال 1351 و نهایتاً تا فاصله سال‌های 1352 تا 1357 که بودجه کل کشور در قالب یک سند اصلی مشتمل بر هشت تا ده قسمت و سه پیوست اعم از اعتبار طرح‌های عمرانی، بودجه شرکت‌های دولتی و فعالیت‌های جاری دولت تعریف و تنظیم می‌شد. پژوهش حاضر درصدد شرح روند بودجه ریزی طی سال‌های 1266 تا 1400 هـ. ش و عوامل موثر بر روند تغییرات بودجه ریزی می‌باشد. به این منظور سال‌های مذکور به طور جداگانه و در چهار دسته کلی به شرح ذیل بررسی و مورد مطالعه قرار گرفتند:

1. سال‌های 1266-1288 هـ. ش (1887-1909 م) بودجه غیر متمرکز (بودجه جمع و خرج)
2. سال‌های 1289-1343 هـ. ش (1910-1964 م) بودجه ریزی متداول سنتی
3. سال‌های 1344-1383 هـ. ش (1965-2004 م) بودجه ریزی برنامه‌ای
4. سال‌های 1384-1400 هـ. ش (2005-2021 م) بودجه ریزی عملیاتی

1. سال‌های 1266-1288 ه. ش (1887-1909 م) بودجه غیر متمرکز (بودجه جمع و خرج)

در سده‌های 1266 تا 1288 ه. ش به طور کلی بودجه ریزی طی سه بازه زمانی، به شیوه غیر متمرکز (بودجه جمع و خرج) بوده است:

1.1. حکومت شاهنشاهی قاجار-ناصرالدین شاه 1266 تا 1274

1.2. حکومت شاهنشاهی قاجار-مظفرالدین شاه 1275-1284

1.3. حکومت شاهنشاهی قاجار-محمد علی شاه 1285-1287

بودجه تا پیش از مشروطیت به تعداد ایالات و ولایات و مرکز تحت ریاست وزیر مالیه یا وزیر دفتر تقسیم میشد و به وسیله مستوفیان به کمک مامورینی به نام «سررشته دار و محور» بر اساس دستورالعمل‌های صادره از مرکز تهیه می‌گردید. البته اجباری نبود که بودجه هر ایالت یا ولایت را یک مستوفی تهیه کند؛ گاهی یک نفر بودجه چند محل را تهیه می‌کرد، تصدی امور دفتری هر یک از حکومت‌های جزء ایالات و ولایات هم به مستوفیان ساکن مرکز ایالت محول می‌گردید. با این اختلاف که مستوفیان مرکز در برابر وزیر مالیه مسئول بودند و مستوفیان محلی، مسئول شخصی بودند که به مسائل مالیاتی آگاهی داشته و از طرف والی یا حاکم محل به نام «پیشکار مالیه» تعیین می‌شد و در مقابل حکام، مسئول اجرای کتابچه یا دستورالعمل ولایت بود. (قدیری اصل، 6: 1380)

قبل از مشروطیت مخارج بر دو قسم یا به اصطلاح زمان، تحت دو عنوان نوشته می‌شد:

1. مخارج ولایتی، عبارت از حقوق مستخدمین و صاحبان مستمری و وظیفه و تخففات محلی
2. مصارف دیوانی مشامل بر مخارج قشونی و مستخدمین مرکزی و حقوق و مستمری اشخاصی که اهل محل نبوده و بر حسب تقاضای خودشان به خرج محل.... (همان)

به طور خلاصه طرز تهیه بودجه چنین بود:

تحت ریاست وزیر دفتر، بودجه مرکز و ولایات به وسیله مستوفیان به کمک سررشته داران و محرران تهیه می‌شد؛ وزیر لشکر بودجه قشون را تهیه می‌کرد و وزیر بقایا مسئولیت احکام وزیر دفتر را داشت و در مورد بقایا مستقل بود؛ وزیر خزانه هم مسئولیت عواید و مخارج خارج از کتابچه‌های شهرستان‌ها مثل عواید گمرک و ضرابخانه را داشت. (همان: 7)

یکی از اقدامات مهم بعد از پیروزی مشروطیت، تهیه و تصویب قانون اساسی در 14 ذیقعه 1324 (8 دیماه 1285 خورشیدی) بود. بیش از 28 اصل از قانون مذکور به طور مستقیم یا غیرمستقیم با بودجه و مسائل اقتصادی آن ارتباط داشت. دوران مشروطه و به خصوص مجالس اول و دوم از نظر مالیه عمومی، دوران گذار نظام غیرمتمرکز را به همراه داشت. در این زمان، مجلس و دولت هم‌زمان می‌کوشیدند تا از اختیارات حکام ولایات و ایالات کاسته و اخذ مالیات را که مهمترین عایدات (دخل) دولت بود، به گروهی از مأموران مالیه که از مرکز فرستاده می‌شدند، بسپارند، اما به دلایل گوناگون و از جمله حاکمان مستبد که همچنان در صدر امور باقی بودند و مناسب نبودن راه‌های مواصلاتی و اغتشاشات، وصول بسیار دشوار بود، و در نتیجه، مالیات‌ها به درستی اخذ نمی‌گردید و به موقع به مرکز فرستاده نمی‌شد. مجالس اول و دوم به رغم تصویب قوانینی مدرن و اصلاحی و حتی استفاده

از کارشناسان خارجی، کاری از پیش نبرد و نتوانست یک نظام بودجه‌ای متمرکز ایجاد کند و تا سال 1306 خورشیدی، این مهم به انجام نرسید. پس از انقلاب مشروطیت، بودجه از شاه گرفته شد و به نمایندگان ملت یعنی مجلس شورای ملی واگذار گردید. تصویب قانون محاسبات عمومی، باعث ایجاد تغییر و تحول زیادی در تهیه و تنظیم بودجه گردید. زیرا بودجه طی اصول 94 تا 102 متمم قانون اساسی، تعیین هر نوع مالیات موکول و مشروط به تصویب مجلس شورای ملی شد و برابر اصل 96 همان قانون، میزان مالیات را همه ساله مجلس تصویب و معین می‌کرد. اعضای دیوان محاسبات موظف گردیدند که اوراق سند خرج محاسبات کلیه ادارات دولتی را گردآوری نموده، و صورت کلیه محاسبات مملکت را به ملاحظات خود به مجلس تسلیم نمایند. با برقراری حکومت مشروطه در ایران، علاوه بر تحولات دیگر، مبدأ تغییرات اقتصادی و مالی و بودجه گردید. در این دوره تصویب بودجه از شاه گرفته شد و نمایندگان مجلس شورای ملی واگذار گردید به دنبال آن نظام مالیه به کلی متحول شد. همچنین کمیسیون مالیه مجلس اول شورای ملی مهمترین کاری که انجام داد تقلیل بودجه خرج و حذف کردن قسمت معتناهی از «مستمریات» بود. بدین ترتیب توازن در دخل و خرج بوجود آورد.

جدول 1. بودجه ریزی غیر متمرکز- بودجه جمع و خرج طی سالهای 1266-1288

سال‌های اجرای قانون	نوع حکومت	نوع بودجه ریزی
1266-1274	غیر متمرکز- بودجه جمع و خرج	حکومت شاهنشاهی قاجار-ناصر الدین شاه
1275-1284		حکومت شاهنشاهی قاجار-مظفر الدین شاه
1285-1287		حکومت شاهنشاهی قاجار-محمد علی شاه
1288		حکومت شاهنشاهی قاجار-احمد شاه

2. سال‌های 1289-1343. ش(1910-1964 م) بودجه ریزی متداول سنتی

در ایران تا سال 1343 بودجه به صورت بودجه ریزی متداول (سنتی) تهیه و تقدیم مجلس می‌شد و در آن بودجه، صرفاً نام دستگاه و مواد هزینه به تصویب می‌رسید و بودجه بر اساس فصول و مواد هزینه‌ها تهیه می‌شده است (فرزیب، 2: 1381) این بودجه به سبک جدید ۱۱۰ سال پیش در دوره دوم تقنیه و وزارت دارایی صنیع الدوله هدایت در سال ۱۲۸۹ هجری شمسی برای سال مالی ۱۲۹۰ با عنوان « طرح بودجه کل» تهیه شد؛ در این بودجه برای اولین بار درآمدها و هزینه‌های دولت در یک سند واحد درج شده بود. از دیگر خصوصیات این بود که علاوه بر درآمد نقدی، درآمدهای جنسی (کالایی) را هم جزء عواید مملکتی منظور نموده است. در واقع هزینه‌های هر وزارتخانه و سازمان دولتی بر حسب فصول و مواد هزینه، تقسیم بندی و تعیین می‌شود. در این نوع بودجه نویسی معلوم نیست که اعتبار مواد هزینه برای چه عملیاتی در نظر گرفته شده و فقط نوع هزینه مشخص است. یکی از علل اصلی استفاده گسترده از روش بودجه ریزی متداول، سالها قبل از به کار گیری سایر روشهای بودجه ریزی، ارتباط نزدیک این روش با حسابداری دولتی و

امکان اعمال کنترل بودجه مناسب در آن بود؛ زیرا در طبقه بندی اعتبارات بر حسب فصول و مواد، برای هر یک از انواع مخارج جاری و سرمایه اعتباری معین تصویب می‌شود تا هزینه‌های مربوط به کالا و خدمات خریداری شده در سال اجرای بودجه در محدوده اعتبارات مصوب انجام شوند.

مورگان شوستر^۱ آمریکایی در ماه مه ۱۹۱۱ (اردیبهشت ۱۲۹۰) به ایران وارد و به سمت خزانه دار کل منصوب شد. شوستر یک ماه بعد از انتصاب برای اصلاح مالیه ایران از دولت و مجلس اختیار تام گرفت. وی در کتاب خود موسوم به اختناق ایران می‌نویسد در زمانی که در ایران مستشار مالیه بوده تمام مالیات نقدی و جنسی ۵۰ میلیون قران بوده است و اگر تمام این مبلغ عاید می‌شد بودجه ایران باز ۶ میلیون تومان کسری داشته است که تقریباً ۴۰ درصد کل بودجه سالانه بود. شوستر بنا به ملاحظات سیاسی در دی ماه ۱۲۹۰ از ایران اخراج شد.

دومین تحول مهم ورود دومین هیات آمریکایی به سرپرستی "دکتر میلسپو"^۲ در سال ۱۳۰۱ بود. میلسپو ۵ سال در ایران بود و طی این مدت برای تجدید سازمان و تمرکز مالیه کشور اختیارات تام داشت. در همین دوره در سال ۱۳۰۳ بودجه سالانه منتشر شد. تا سال ۱۳۰۸ حق امتیاز دریافتی ایران در مورد نفت به طور مستقیم به بودجه دولت واریز می‌شد، اما از آن تاریخ به بعد این مبالغ به حسابی مخصوص به عنوان «حساب ذخیره» واریز شد، به این ترتیب در حدود ۱۰ سال بودجه عمومی دولت بدون کمک درآمد نفتی تهیه شد. این تجربه در واقع نخستین تجربه بودجه بدون نفت البته در ایران به شمار می‌رود. اتفاق دیگر در بودجه، تصویب اولین قانون جامع مالیات بر درآمد در سال ۱۳۰۹ هجری شمسی بود. تشکیل کمیسیون اقتصادیات در مجلس شورای ملی را می‌توان اولین اقدام رسمی در زمینه پیدایش تفکر برنامه‌ریزی و توجه به توسعه اجتماعی و اقتصادی کشور دانست. این کمیسیون به ریاست سید حسن تقی‌زاده و عضویت ۷ تن از نمایندگان دوره پنجم مجلس برای هماهنگی در اجرای برنامه‌های عمرانی و اقتصادی تشکیل شده بود. بعد از کمیسیون اقتصادی مجلس پنجم، بار دیگر اندیشه برنامه‌ریزی در سال ۱۳۱۰ توسط علی زاهدی مطرح شد. وی در این باره، رساله نسبتاً مفصلی به نام لزوم پروگرام صنعتی تهیه و منتشر کرد. در سال ۱۳۱۶ برای اولین بار فکر تنظیم فعالیتهای عمرانی کشور به وجود آمد. بر همین اساس اولین برنامه هفت ساله کشاورزی تهیه شد که به به دلیل شروع جنگ دوم جهانی اجرا نشد. تلاش دامنه‌دار بعدی در سال ۱۳۱۶ توسط ابوالحسن ابتهاج آغاز شد. ابتهاج پس از آشنایی با تفکر برنامه‌ریزی، برای جا انداختن آن در جامعه سامان نیافته ایران به ترویج این اندیشه پرداخت؛ و این فکر را تحت عنوان نقشه به کار می‌برد که ما باید «نقشه» داشته باشیم، یعنی هدف‌مند و بابرنامه باشیم. منظور اصلی وی این بود که هدف‌ها و نیازهای جامعه، شناسایی، بودجه مورد نیاز کارها برآورد، اعتبارات در دسترس معلوم و با برقراری تناسب بین بودجه و اعتبارات، فعالیت‌های اجرایی سامان‌دهی شود، به طوری که اعتبارات به بهترین شیوه به مصرف برسد و جامعه به خوبی از نتایج آن بهره‌مند شود.

جدول ۲. بودجه ریزی متداول (سنتی) طی سالهای ۱۲۸۹-۱۳۱۹

^۱ - William Morgan Shuster

^۲ - Arthur Millsbaugh

نوع حکومت در کشور	اعتبار بودجه میلیون ریال	ریاست جمهوری- نخست وزیر	نوع بودجه	سال اجرای قانون
	حکومت شاهنشاهی قاجار-احمد شاه	236 با احتساب سهم ایران از نفت (1303)	مستوفی حسن مستوفی 1289 تا 1303 در رضا پهلوی	1289- 1303 1304
حکومت شاهنشاهی پهلوی-رضا شاه	247 با احتساب نفت و بدون احتساب درآمد قند و شکر به صورت بودجه یک یا چند دوازدهم	حسن مستوفی		1304
	258			1305
	277			1306
	بدون احتساب نفت 311	مهدی قلی هدایت		1307
	بدون احتساب نفت 353			1308
	بدون احتساب نفت و به 322 اضافه 859 هزار پهلوی طلا			1309
	به اضافه 787 هزار لیره 421 انگلیسی			1310
	507			1311
	621	محمد علی فروغی		1312
	751	محمد علی فروغی- محمود جم		1313
	1000			1314
	1250	محمود جم		1315
	1529			1316
	1930			1317
		محمود جم- احمد متین دفتری		1318
	3095	علی منصور		1319

در سال ۱۳۲۷ دولت برای تهیه مقدمات کار برنامه و هماهنگی امور مشاوره با هیات‌ها و مؤسسات خارجی اداره‌ای به نام " اداره دفتر کل برنامه" تاسیس کرد که وظیفه آن تهیه برنامه تفصیلی ۷ ساله تعیین گردید. این اداره بعدها به نام سازمان موقت برنامه نامیده شد.

قانون برنامه اول در ۱۳ تیرماه 1328 به تصویب رسید. به موجب مفاد قانون برنامه اول، نظارت و مراقبت در اجرای برنامه برعهده سازمان خاصی به نام سازمان برنامه قرار داده شد. سال 1329 سال قانون ملی شدن صنعت نفت بود؛ در سال 1330 درآمدها و هزینه‌ها 9500 میلیون ریال برآورد شد که به سبب حوادث ناشی از ملی شدن صنعت نفت و پیش آمد هزینه‌های اضافی شرکت ملی نفت، دولت با کسر بودجه مواجه شد که از طریق فروش اوراق قرضه ملی و گرفتن وام از بانک ملی تامین گردید.

نقطه تحول بودجه ریزی سال 1332 و ورود درآمدهای نفتی به بودجه ریزی بود. در سال 1334، حجم برنامه ۷ ساله اول (۱۳۳۴ - ۱۳۲۷)، که ابتدا در حدود ۶۲ میلیارد ریال پیش‌بینی شده بود، با توجه به نبود توانایی مالی و نبود نیروی انسانی به ۲۱ میلیارد ریال تقلیل یافت و اجرای اولین برنامه توسعه در شهریور ۱۳۳۴ متوقف شد. در سال 1335 سازمان برنامه مسوول اجرا و نظارت بر پیشرفت

برنامه دوم شد و تشکیلات و موقعیت آن به شکل سابق باقی ماند و به طور مستقل و زیر نظر مدیرعامل به فعالیت خود ادامه داد؛ سازمان برنامه پس از طی یک دهه فراز و نشیب برنامه ریزی، در فرایند اجرای برنامه ۷ ساله دوم بود که توانست به صورت یک سازمان اداری متری، مقتدر و پیشرو در نظام اداری ایران جای خود را باز کند؛ و زمینه مساعدی را در زیربنای اقتصادی دوام و قوام بخشد.

در سال ۱۳۴۰ اولین بودجه برنامه ای کشور تهیه شد که به دلیل منطقی نبودن برآوردها توفیقی در اجرای آن حاصل نشد. در برنامه سوم قبل از انقلاب دستگاههای اجرائی و وزارتخانه ها مستقیما وارد فرایند برنامه ریزی شدند. سازمان برنامه از حالت اجرائی خارج گشته و اجرای طرح های عمرانی به دستگاهها و وزارتخانه های محول شد. بودجه سال ۱۳۴۳ قرار بود به صورت برنامه ای تنظیم گردد اما مقدمات کار تا آخر اسفند فراهم نشد و چون دولت جدید فرصت کافی در اختیار نداشت که بر اساس برنامه، بودجه سال ۱۳۳۳ را تنظیم کند، همان بودجه ای را که به وسیله دولت قبل تهیه شده بود، با تغییراتی قبل از نوروز ۱۳۴۳ تقدیم مجلس کرد و به تصویب رساند.

دفتر بودجه در سازمان برنامه تحت نظر نخست وزیری متمرکز شد و ۴ ماه بعد یعنی در اوایل مرداد ۱۳۴۳ قانون بودجه اصلاحی کشور بدون آنکه برنامه ای باشد به تصویب رسید. در ۲۰ بهمن ۱۳۴۳ به منظور اجتناب از توسعه تشکیلات اداری، ایجاد یک دستگاه مخصوص برای تهیه و تنظیم بودجه در نظر گرفته شد. این موضوع به سازمان برنامه که تحت مسئولیت نخست وزیر اداره می شد محول گردید.

جدول ۳. بودجه ریزی متداول (سنتی) طی سالهای ۱۳۲۰-۱۳۴۲

نوع حکومت	اعتبار بودجه	معاون رئیس جمهور و رئیس سازمان برنامه و بودجه	ریاست جمهوری- نخست وزیری	برنامه ها ی توسعه	نوع بودجه	تعداد تبصره ها	سال اجرای قانون
				محمد علی فروغی		۳ ماده	۱۳۲۰
	۳۱۳۷		علی سهیلی			۳ ماده	۱۳۲۱
	۱۸۹۱		محمد ساعد			۳ ماده	۱۳۲۲
	۳۹۵۷		مرتضی قلی بیات			۴ ماده	۱۳۲۲
	۴۴۱۲		ابراهیم حکیمی- احمد قوام			۵ ماده	۱۳۲۲
	۵۴۶۴		احمد قوام				۱۳۲۲
	۵۵۵۹		ابراهیم حکیمی			۸ ماده	۱۳۲۶

	7154		حسن مشرف نفیسی	عبدالحسین هزیر- محمد ساعد	6 ماده	1327
	7787		دکتر سجادی	علی منصور- حاجعلی رزم آرا	2 ماده	1328
	10083	جعفر شریف امامی		حسین اعلاء	6 ماده	1329
	9500	احمد زنگنه		محمد مصدق	11 ماده	1330
		احمد زنگنه		احمد قوام- محمد مصدق	9 ماده	1331
	9444	احمد زنگنه		فضل اله زاهدی	تک- ماده	1332
	10848	حسین عدل - ابوالحسن ابتهاج		فضل اله زاهدی	9	1333
	12066	ابوالحسن ابتهاج		فضل اله زاهدی	2	1334
	19865	ابوالحسن ابتهاج		حسین اعلاء	5 تبصره 2	1335
	21900	ابوالحسن ابتهاج		حسین اعلاء	9 تبصره 4	1336
	59100	ابوالحسن ابتهاج- خسرو هدایت		منوچهر اقبال	7 تبصره 2	1337
	64200	خسرو هدایت		منوچهر اقبال	6 تبصره 4	1338
	82177	احمد آرامش		جعفر شریف امامی	3 تبصره 5	1339
	90432	احمد آرامش		علی امینی	9 تبصره 4	1340
	86573	محمد علی صفی اصفیا		اسداله علم	6 تبصره 6	1341
		52100	محمد علی صفی اصفیا	حسن علی منصور	برنامه 0 تبصره ساله عمرانی سوم	1342

سال‌های 1344-1383 ه. ش (1965-2004 م) بودجه ریزی برنامه‌ای

در سال 1344 اولین بودجه برنامه‌ای کشور توسط دفتر مرکزی بودجه سازمان برنامه تهیه شد. در این سال به شکل ظاهراً برنامه‌ای اصلاح گردید و مجدداً به تصویب مجلس رسید. بنابراین اولین بودجه برنامه‌ای به لحاظ شکل، بودجه سال 1343 و به لحاظ روش علمی آن بودجه 1344 است. (کردیچ، 7: 1384) بودجه تفصیلی در ایران برای نخستین بار به وسیله سازمان برنامه و بودجه تهیه و به صورت يك کتاب به مجلس ارائه شد. در سال 1345 پیشنهاد لایحه بودجه از وزارت

دارایی به نخست وزیر و سازمان برنامه سپرده شد. در 14 تیرماه 1345 با تصویب یک لایحه قانونی در مجلسین، تهیه و تنظیم بودجه عمرانی و جاری کشور و تخصیص اعتبارات (که از وظایف وزارت دارایی بود) به سازمان برنامه سپرده می‌شد و حوزه فعالیت سازمان برنامه گسترش یافته و سازمان موظف شد کلیه امور اجرایی طرح‌های عمرانی را به وزارتخانه‌ها محول کند. در ادامه این روند و براساس ماده 8 قانون برنامه سوم، پیش‌بینی شده بود دفتر بودجه به منظور تمرکز بودجه کشور (بودجه عادی و عمرانی) در سازمان برنامه تشکیل شود.

سازمان برنامه از سال ۱۳۵۰ اقدام به تاسیس دفتر برنامه‌ریزی در چهار منطقه ۶، ۹، ۱۰ و ۱۱ نمود و مقدمات تاسیس دفاتر برنامه‌ریزی در هفت منطقه دیگر از مناطق یازده‌گانه را مهیا نمود در سال ۱۳۵۱ با کنار گذاشته شدن برنامه ملی- منطقه‌ای براساس منطقه‌بندی یازده‌گانه کشور، دفاتر برنامه‌ریزی در مرکز ۱۴ استان و فرمانداری کل، دایر شد. در سال ۱۳۵۲، دفاتر برنامه‌ریزی در کلیه استان‌های کشور (۲۳ استان) تاسیس شد. از ابتدای شروع برنامه پنجم عمرانی با تغییر نام سازمان برنامه به سازمان برنامه و بودجه، دفاتر برنامه‌ریزی استان‌ها، شعب سازمان برنامه و بودجه در مرکز استان‌ها شدند و وظایف سازمان را در استان‌ها برعهده گرفتند. از سال 1352 و بموجب قانون برنامه بودجه تنظیم لایحه بودجه از وظایف سازمان برنامه و بودجه بر شمرده باشد.

جدول 4. بودجه ریزی برنامه‌ای طی سالهای 1344-1355

سال اجرای قانون	تعداد تبصره‌های ماده واحده	نوع بودجه	برنامه‌های توسعه	ریاست جمهوری- نخست وزیر	معاون رییس جمهور و رییس سازمان برنامه و بودجه	اعتبار بودجه میلیون ریال	نوع حکومت در کشور
1344	7 تبصره	بودجه		محمد مهدی سمیعی	175046		
1345	5 تبصره	بودجه			محمد مهدی سمیعی	190468	
1346	3 تبصره	بودجه			محمد مهدی سمیعی	217232	
1347	1 تبصره	بودجه	امیر عباس هویدا		محمد مهدی سمیعی	274580	
1348	2 تبصره	بودجه	برنامه پنج‌ساله عمرانی		محمد مهدی سمیعی	330302	
1349	2 تبصره	بودجه	چهارم		خداداد فرمانفرمایان	406662	
1350	3 تبصره	بودجه			خداداد فرمانفرمایان	429223	
1351	2 تبصره	بودجه			عبدالمجید مجیدی	587000	
1352	6 تبصره	بودجه			عبدالمجید مجیدی	692731	
1353	9 تبصره	بودجه	برنامه پنج‌ساله عمرانی		عبدالمجید مجیدی	2082635	
1354	6 تبصره	بودجه	پنجم		عبدالمجید مجیدی	2447174	

	1355	6 9 تبصره		عبدالمجید مجیدی	31052 48	
--	------	--------------	--	--------------------	-------------	--

دفتر سازمان برنامه و بودجه در استان‌ها در فاصله زمانی سال‌های 1354 تا 1356 اقدام به تهیه برنامه توسعه منطقه‌ای در سطح استان محل استقرار خود نمودند. عنوان این برنامه‌ها «برنامه توسعه اقتصادی و اجتماعی استان» و بیشتر برای اجرا در برنامه ششم توسعه اقتصادی در نظر گرفته شده بود. اسناد این برنامه‌ها توسط سازمان برنامه و بودجه منتشر شده است. (دفتر مطالعات برنامه و بودجه، 1382)

جدول 5 بودجه ریزی برنامه‌ای طی سالهای 1356-1359

سال اجرا ی قانو ن	تعداد تبصره های ماده واحد	نوع بود جه	برنامه‌های توسعه	ریاست جمهوری- نخست وزیر	معاون رئیس جمهور و رئیس سازمان برنامه و بودجه	اعتبار بودجه میلیون ریال	نوع حکومت در کشور
1356	1 تبصره	بودجه	جمشید آموزگار	محمد یگانه - منوچهر آگاه	35300 00	حکومت شاهنشاهی پهلوی- محمدرضا	
1357	5 تبصره	بودجه		شریف امامی- ازهارى-بختیار	حسنعلی مهران- علی اکبر معین فر	41782 09	
1358	3 تبصره	بودجه		سید ابوالحسن بنی صدر	علی اکبر معین فر-عزت اله سحابی	24630 00	جمهوری اسلامی ایران
1359	4 تبصره	بودجه		سید ابوالحسن بنی صدر	عزت اله سحابی- موسی خیر	26396 00	

در سال 1360 سازمان اقدام به تهیه اولین برنامه توسعه پس از انقلاب کرد. این برنامه در سال ۱۳۶۱ برای اجرا در دوره پنج ساله 66-1362، تهیه و به تأیید شورای اقتصاد و به دنبال آن در تیرماه سال ۱۳۶۲ به تصویب هیات دولت رسید و با اولویت «تدوین برنامه بازسازی مناطق جنگی» آماده تقدیم به مجلس شد. (صادق تهرانی: 1377)

اندازه بخش عمومی نیز در سال‌های رونق درآمدهای نفتی (سال‌های 57-1352) به ویژه در بخش مخارج جاری بسیار بزرگ بوده است. در دوره انقلاب و جنگ اندازه بخش عمومی به 8/40 کاهش یافت که با توجه به نکته ذکر شده در بالا، این رقم به دلیل در بر نداشتن هزینه‌های جاری شرکت‌های دولتی در سال‌های 1358 تا 1362 کمتر از حد واقعی خود می‌باشد. با پایان یافتن رکود اقتصادی دوران جنگ و شروع رونق اقتصادی طی سال‌های برنامه اول توسعه، به رغم رشد بالای مخارج جاری و عمرانی، اندازه بخش عمومی کاهش یافت. در فاصله سال‌های 1365 تا 1376 پروژه‌ای تحت عنوان «اصلاح نظام بودجه‌ریزی» در سازمان برنامه و بودجه بررسی شد.

جدول 6. بودجه ریزی برنامه‌ای طی سالهای 1360-1367

سال اجرا ی قانو ن	تعداد تبصره های ماده واحد	نوع بودجه	برنامه‌های توسعه	ریاست جمهوری-نخست وزیری	معاون رئیس جمهور و رئیس سازمان برنامه و بودجه	اعتبار بودجه میلیون ریال	نوع حکومت در کشور
13 60	6 7 تبصره	محمد علی رجایی-خامنه ای	محمد تقی بانکی-موسی خیر	3164 500	جمهوری اسلامی ایران		
13 61	9 2 تبصره			محمد تقی بانکی	3439 000	جمهوری اسلامی ایران	
13 62	9 2 تبصره			سید علی حسینی خامنه ای	5816 156	جمهوری اسلامی ایران	
13 63	7 8 تبصره				مسعود روغنی زنجان	6550 834	جمهوری اسلامی ایران
13 64	6 4 تبصره				مسعود روغنی زنجان	6917 203	جمهوری اسلامی ایران
13 65	4 1 تبصره				مسعود روغنی زنجان	7465 265	جمهوری اسلامی ایران
13 66	4 8 تبصره				مسعود روغنی زنجان	7426 034	جمهوری اسلامی ایران
13 67	3 5 تبصره			مسعود روغنی زنجان	9008 299	جمهوری اسلامی ایران	

در سال 1368 یعنی تغییر وزارت برنامه و بودجه به سازمان برنامه و بودجه، روغنی زنجان توسط دولت اول سازندگی (هاشمی رفسنجانی) در 11 شهریور سال 1368 مجدداً به سمت ریاست سازمان برنامه و بودجه منصوب شد. با رویکرد دولت سازندگی به برنامه‌ریزی اقتصادی برای بازسازی اقتصاد به شدت آسیب‌دیده از جنگ 8 ساله و آزادسازی اقتصاد به شدت دولتی‌شده ایران پس از انقلاب، سازمان برنامه عملاً به راس هرم مدیریت اقتصاد ایران بازگشت و به تولید برنامه‌های اقتصادی که از عمرانی به توسعه تغییرنام داده شد، پرداخت. اولین تولید سازمان احیا شده برنامه و بودجه، برنامه اول توسعه اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی است. برنامه‌ای که به برنامه اول تعدیل اقتصادی شهرت یافت. برنامه اول توسعه در اجرا با مشکل روبه‌رو شد و به اهداف خود از جمله رشد اقتصادی انتخاب شده، دست نیافت. پس از پایان برنامه اول در 29 اسفند 1372 به دلیل بروز تحولات ناشی از اجرای آن که قابل پذیرش از طرف عامه مردم و اغلب مسوولان حاکمیت نبود، برنامه بعدی با تأخیر دو ساله

تهیه و به اجرا گذاشته شد. برنامه دوم توسعه اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی در یک ماده واحده و ۱۰۱ تبصره برای اجرا در مدت ۵ سال (۱۳۷۸-۱۳۷۴) تهیه و به هیات دولت و سپس مجلس ارائه شد و در تاریخ ۲۰ آذر ۱۳۷۳ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. (دفتر مطالعات برنامه و بودجه، ۶: 1374)

در دوران میرزاده، برنامه دوم در اجرا به دلیل کاهش درآمد نفت، افزایش نرخ ارز، افزایش شدید نرخ تورم و بحران بدهی‌های خارجی و در پی آن فشار افکار عمومی در بخش‌های اصلی آن از جمله آزاد سازی نرخ ارز متوقف شد(دفتر مطالعات برنامه و بودجه، ۱۲: 1379)

جدول ۷. بودجه ریزی برنامه‌ای طی سالهای 1368-1375

سال اجرا ی قانون	تعداد تبصره‌ها ی ماده واحده	نوع بودجه	برنامه‌ها ی توسعه	ریاست جمهوری- نخست وزیر	معاون رئیس جمهور و رئیس سازمان برنامه و بودجه	اعتبار بودجه میلیون ریال	نوع حکومت در کشور
1368	یکم مسعود و ۵۲ زنجانی	روغنی	9741705				
1369	انذاز ۸ تبصره				مسعود روغنی زنجانی	13156288	
1370	۱۱ تبصره				مسعود روغنی زنجانی	20097297	
1371	برنامه پنج ساله اول				مسعود روغنی زنجانی	29912077	
1372	۵ تبصره				مسعود روغنی زنجانی	24392637	
1373	۵ تبصره	ایران	تفیس		مسعود روغنی زنجانی	69772752	
1374	۸ تبصره	قانون برنامه پنج ساله دوم توسعه			حمید میرزاده	96101181	
1375	۸ تبصره				حمید میرزاده	137242647	

رکود اقتصادی ناشی از کاهش درآمدهای نفتی در سال‌های 1376 و 1377 با وقفه زمان بیشتری نسبت به دولت مرکزی و دولت عمومی باعث کاهش اندازه بخش عمومی در سال‌های 1378 و 1379 گردید. رشد بالای مخارج جاری شرکت‌های دولتی طی سال‌های برنامه سوم توسعه سبب شد که اندازه بخش عمومی برخلاف اندازه دولت مرکزی و اندازه دولت عمومی، نسبت به برنامه دوم توسعه افزایش یابد.

با افزایش قابل‌توجه رشد اقتصادی در سال‌های بعد از جنگ، به‌رغم رشد مثبت مخارج دولت در بخش مخارج جاری و رشد بالای مخارج عمرانی، اندازه دولت عمومی کاهش یافت. رکود اقتصادی ناشی از کاهش درآمدهای نفتی در سال‌های 1376 و 1377 سبب شد که به‌رغم کاهش رشد مخارج عمومی طی سال‌های برنامه دوم، اندازه دولت در این سال‌ها افزایش یابد. در تاریخ یازدهم اسفند ۱۳۷۸ با

ادغام سازمان برنامه و بودجه و سازمان امور استخدامی کشور، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی ایجاد شد. با این ادغام حوزه فعالیت سازمان گسترش بیشتری پیدا کرد و علاوه بر تخصیص اعتبارات، تخصیص بخش بزرگی از نیروی کار (بخش دولتی اقتصاد) کشور را نیز برعهده گرفت. این امر عمده‌ترین پیشبرد سریع‌تر اصلاح ساختار دولت و همچنین پیاده‌سازی بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد صورت گرفت. پس از برنامه سوم پروژه «اصلاح نظام بودجه‌ریزی» به مؤسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی و توسعه واگذار شد که نتایج آن براساس تبصره 48 قانون بودجه سال 1380 مبنای اصلاحات طبقه‌بندی بودجه واقع شد.

سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی نحوه طبقه‌بندی اقلام بودجه‌ای کشور را در لایحه سال 1381 بر مبنای نظام طبقه‌بندی آمارهای مالی دولت (GFS) تغییر داد. در سال پایانی برنامه سوم (سال ۱۳۸۳) اولین تولید سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی یعنی برنامه چهارم توسعه اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی تولید شد. این برنامه با رویکردی متفاوت نسبت به برنامه‌های قبلی، برای اجرا در یک دوره پنج‌ساله (۱۳۸۴-۱۳۸۸) تهیه و به هیأت دولت ارائه شده است. برنامه چهارم توسعه در اسفند ۱۳۸۳ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید.

هدف رشد برنامه، ۸ درصد در سال در طول برنامه انتخاب شده است. از نکات بدیع برنامه چهارم در برنامه‌های توسعه (برنامه دانی‌محور)، رشد سالانه 5/2 درصد بهره‌وری عوامل تولید، توجه به آمایش سرزمین، توازن منطقه‌ای و حفاظت از محیط‌زیست در فصل ۵ و ۶ از بخش دوم برنامه چهارم است. در نیمه دوم سال 1383 به درخواست سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور دانشگاه صنعتی شریف مجری طرح «اصلاح نظام بودجه‌ریزی کشور» شناخته شد. تیم مطالعاتی این طرح متشکل از مدیران دیروزی و با سابقه سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و منتقدین امروزی تحول لایحه بودجه نتیجه فاز صفر پروژه را در اواخر سال 1384 به سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی تحویل داد.

جدول 8. بودجه‌ریزی برنامه‌های طی سالهای 1376-1383

سال اجرا قانون	تعداد تبصره‌های ماده واحده	نوع بودجه	برنامه‌های توسعه	ریاست جمهوری- نخست وزیر	معاون رئیس جمهور و رئیس سازمان برنامه و بودجه	اعتبار بودجه میلیون ریال	نوع حکوم ت در کشور
1376	6	محمد علی قانون برنامه پنج ساله دوم	1887018 26				
1377	6	توسعه جمهوری اسلامی ایران			محمد علی نجفی	2303403 36	
1378	6	توسعه جمهوری اسلامی ایران			محمد علی نجفی	2762152 00	
1379	5	توسعه جمهوری اسلامی ایران			محمد رضا عارف	3606681 00	
1380	4	توسعه جمهوری اسلامی ایران			محمد	4559782	

	00	ستاری فر		توسعه		9 تبصر °	0
	6933022 41	محمد ستاری فر				2 تبصر °	138 1
	9682611 19	محمد ستاری فر				1 تبصر °	138 2
	1184506 786	حمیدرضا برادران شرکا				2 تبصر °	138 3

3. سال‌های 1384-1400 ه. ش (2005-2021 م) بودجه ریزی عملیاتی

بودجه عملیاتی یا بودجه بر حسب عملیات بر اساس وظایف، عملیات و پروژه‌هایی که سازمانهای دولتی تصدی اجرای آنها را به عهده دارند تنظیم می‌شود. در تنظیم این نوع بودجه به جای توجه به کالاها و خدماتی که دولت خریداری می‌کند و یا به عبارتی به جای توجه به وسایل اجرای فعالیتها، خود فعالیت و مخارج کارهایی که باید انجام شود، مورد توجه قرار می‌گیرد. (باباجانی، 6: 1387) پس از استقرار دولت نهم مجموعه اظهارنظرهای اقتصادی اعضای دولت نهم و عملکردشان نشان از آن داشت که برنامه چهارم و سازمان برنامه را هماهنگ و هم‌راستای ایده‌های اقتصادی و تحقق شعارهای انتخاباتی خود نمی‌دیدند. دولت در آبان 1386 شعبات استانی سازمان برنامه را از آن جدا و به استانداران (دولت استان‌ها) سپرد. بعد از انحلال سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، در نهاد ریاست جمهوری دو معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی و معاونت سرمایه انسانی و توسعه مدیریت تشکیل شد که اولی نقش و وظایف سازمان برنامه و بودجه سابق و دومی نقش سازمان امور اداری و استخدامی سابق را در دوران پس از سال 1386 ایفاء نمودند.

در واقع با انحلال سازمان موضوع ادغام دو سازمان مذکور منتفی شد. رشد بالای مخارج عمرانی دولت مرکزی به همراه رشد بالای مخارج جاری شرکت‌های دولتی در سال 1384 موجب رشد قابل توجه اندازه بخش عمومی در این سال در مقایسه با سال 1383 گردید. در سال 85 در کنار بودجه سالانه کتاب اهداف و برنامه‌ها هم به عنوان ضمیمه ارائه شد. در چارچوب بودجه سال 1387 که برداشت از منابع نفت 7/17 میلیارد دلار و برداشت از حساب ذخیره ارزی نیز 36 میلیارد دلار پیش بینی شده در عمل وابستگی دولت به نفت را به 7/53 میلیارد دلار افزایش داده و سهم مالیات‌ها و سایر منابع نیز بین 23 تا 34 درصد برآورد شده است. کارشناسان، پایین بودن سهم زیر 20 درصد مالیات‌های مستقیم به بودجه عمومی را نشانه افزایش سهم نفت از درآمدهای دولت ارزیابی کرده‌اند و برای افزایش سهم مالیات‌ها پیش بینی می‌کنند که پایه مالیاتی گسترش یافته و سیستم‌های مالیات بر ارزش افزوده اجرایی شود تا از فرارهای مالیاتی جلوگیری کند. همچنین رشد بخش خصوصی و تقویت سرمایه‌گذاری و تولید بخش خصوصی، شرط اصلی گسترش مالیات‌های مستقیم است. در ۴ مرداد ۱۳۹۵ و در دولت حسن روحانی، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور مجدداً به دو سازمان برنامه و بودجه و سازمان اداری

واستخدامی کشور تجزیه گردید و محمدباقر نوبخت به عنوان رئیس سازمان برنامه و بودجه منصوب گردید. رئیس کنونی این سازمان مسعود میرکاظمی است.
جدول 9. بودجه ریزی عملیاتی طی سالهای 1384-1400

نوع حکومت	اعتبار بودجه میلیون ریال	معاون رئیس جمهور و رئیس سازمان برنامه و بودجه	ریاست جمهوری	برنامه های توسعه	نوع بودجه	تعداد تبصره های ماده واحد	سال اجرای قانون
		1589989770	فرهاد رهبر	قانون برنامه پنج ساله 0 تبصره چهارم توسعه			1384
	1915105072			قانون برنامه پنج ساله چهارم توسعه ی نژاد		2 تبصره 0	1385
	2316856559	امیرمنصور برقی		قانون برنامه پنج ساله چهارم توسعه		2 تبصره 0	1386
	2938845943			قانون برنامه پنج ساله چهارم توسعه		4 ماده 1	1387
	2791828833			قانون برنامه پنج ساله چهارم توسعه		6 ماده 2	1388
	3684703491	ابراهیم عزیزی		تنفس		1 ماده 9	1389
	5083938729			قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه		13 ماده 6	1390
	5665618035			قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه		11 ماده 5	1391
	7277064510	بهروز مرادی		قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه		14 ماده 6	1392
	8033484581			قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه		2 تبصره 3	1393
	8467411487	محمد باقر نوبخت		قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه		3 تبصره 0	1394
	9785529974			تنفس		3 تبصره 4	1395
	11524565969			قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه		2 تبصره 3	1396
	12225523740			قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه		2 تبصره 5	1397

	17443160230			قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه		2 1 تبصره °	1398
	20266534371			قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه		2 1 تبصره °	1399
	28823398457	مسعود میرکاظمی	سید ابراهیم م رییس ی	قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه		2 0 تبصره °	1400

نتیجه گیری

بودجه به عنوان سند مالی دولت مورد بهره برداری برای صاحبان تصمیمات بودجه‌ای و همچنین مردم به عنوان بهره بردار از درآمدها مورد توجه قرار گرفته است. نظام بودجه ریزی نیز برای برنامه ریزی عملیات و فعالیت های دولت همواره تحولات زیادی را گذرانده است و مراحل بودجه ریزی در ایران و نیز روش های بودجه ریزی مرسوم از جمله موارد مورد بحث در این مقاله بوده است. پژوهش حاضر، در چهار بخش کلی سازماندهی شده است؛ پس از مقدمه در بخش دوم، سال‌های 1266-1288 ه. ش یعنی بودجه غیر متمرکز (بودجه جمع و خرج) مورد بررسی قرار گرفت. در بخش سوم، سال‌های 1289-1343 ه. ش که شامل سال‌های با بوجه ریزی متداول سنتی بوده است و در بخش چهارم، سال‌های 1344-1383 ه. ش، بودجه ریزی برنامه‌ای و در نهایت در بخش پنجم سال‌های 1384-1400 ه. ش بودجه ریزی عملیاتی مورد بررسی قرار گرفت. پس از بررسی‌های صورت گرفته این نتیجه حاصل شد که عوامل گوناگون اعم از اجتماعی، اقتصادی و سیاسی بر روی روش‌های برنامه ریزی، چگونگی نگارش برنامه‌ها، تصمیمات کلان کشور تاثیر گذار می‌باشد؛ مهم تر از آن اجرای بودجه ریزی و نظارت بر اجرای آن توسط دولت و به تبع آن استان‌ها می‌باشند.

منابع

باباجانی، جعفر (1387) نقش حسابداری و حسابرسی در استقرار نظام بودجه ریزی عملیاتی، دومین کنفرانس بین المللی بودجه ریزی عملیاتی، تالار بزرگ کشور، اردیبهشت

پناهی، علی (1386) بودجه عملیاتی در نظریه و عمل، تهران: دفتر مطالعات برنامه و بودجه مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی ایران، چاپ اول.

جوادیان، رضا و محمدرضا قلی زاده (1394) فراگرد بودجه در ناجا، چاپ سوم، تهران: دانشگاه علوم انتظامی امین.

دفتر مطالعات برنامه و بودجه (1374)، بودجه ریزی در ایران (مسائل و چالشها)، تهران: مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی، چاپ دوم.

دفتر مطالعات برنامه و بودجه (1379) بودجه ریزی در ایران (مسائل و چالشها)، تهران: مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی، چاپ دوم.

دفتر مطالعات برنامه و بودجه (1382) بودجه ریزی در ایران (مسائل و چالشها)، تهران: مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی، چاپ دوم.

دفتر مطالعات برنامه و بودجه (1387) بودجه ریزی در ایران (مسائل و چالشها)، تهران: مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی، چاپ دوم.

عسگری آزاد، محمد. (1386). بودجه عملیاتی در ایران. کنفرانس بین المللی بودجه عملیاتی، تهران: سالن همایشهای بین المللی رازی، 21 و 22.

فرزب، علیرضا (1381) بودجه ریزی دولتی در ایران، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی ایران، چاپ چهاردهم.

قدیری اصل، باقر (1380)، تحول بودجه و بودجه نویسی در جهان و ایران: فصلنامه مجلس و پژوهش، پاییز، شماره 31

کردیچه، محمد (1384) مروری بر تحولات نظام بودجه ریزی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور.